

DİYALEKTİK VE İŞLEVSELÇİLİK: KURAMSAL SENTEZ ÜZERİNE BİR DENEME

Pierre L. van den BERGHE*

Çev. Nihat ERDOĞAN**

İşlevselcilik ve Hegelci-Marksist diyalektikten her biri toplumsal gerçeğin temel iki ögesinden birine vurgulama yapmakta ve böylece de birbirini tamamlayıcı olmaktadırlar. Benim konuyu ele alışım şu sırayı izlemektedir:

1. Her iki kuramın ana sayılıtlarını incelemek ve her birinin, bir toplumsal modeli verme açısından yetersizliklerini göstermek,
2. Dahrendorf'un yeni yorumlarından bazılarını değerlendirmek(1).
3. Her iki yaklaşımın bazı öğelerini koruyup, bazılarını değiştirerek bütünleşmiş yeni bir kurama varmak.

1. İŞLEVSELÇİLİK

İşlevselciliğe ilişkin literatürün hızla genişlemesi(2), bir yandan işlevselciliğin bir kuram olarak yetersizliğini ve kusurlarını azaltırken, diğer yandan, tanımına esneklik getirmiştir. Hatta Kingsley Davis'e göre, kendilerini ne olarak tanımlarsa tanımlasınlar, hemen hemen tüm toplumbilimciler, aşağı yukarı aynı analitik çerçeveyi kullanmaktadır(3). Bize göre ise, işlevselci kuram bir efsane olmamakla birlikte, toplumsal gerçeğe, parça parça da olsa önemli bir yaklaşım getirmektedir.

"Ölü atı dövmek" şeklinde yorumlanabilecek, Malinowski işlevselciliğinin aşırılığına karşı yöneltilen kolay eleştirileri, bir toplumbilimci, öncelikli yadsımalıdır. Örneğin, 'toplumların mükemmel bir biçimde bütünleşmediği', 'toplumsal sistemin bütün öğelerinin işlevsel ve vazgeçilmez olmadığı' ve 'işlevselci kuramın,

* Pierre L. van den Berghe'in "Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis" başlığını taşıyan bu yazısı, ilk kez, *American Sociological Review*, Cilt 28, No.5, Ekim 1963, ss. 695-707 arasında yayımlanmıştır. Çeviri, William J. Chambliss., (ed). "Sociological Reading in the Conflict Perspective" (Addison Wesley, California, 1973, ss. 44-61) adlı yapıttan yapılmıştır.

** E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

değişme olgusunu işlemediği şeklindeki eleştiriler, işlevselci kuramcılar tarafından (özellikle de R.K. Merton) yeterince yanıtlanmış ve eleştirilerin gerçekçi olmadığı kanıtlanmıştır(4). Bu nedenle, bugün bizim ele alacağımız **'İşlevselcilik'**, özellikle Parsons, Merton ve Davis tarafından geliştirilmiş işlevselcilik olacaktır.

A. İŞLEVSELCİLİĞİN SAYILTILARI

Tüm türleri ile işlevselci yaklaşımların şu ortak sayılıtları içerdiği görülmektedir:

1. Toplumlar, kendisini oluşturan parçaların salt toplamından farklı bir bütün olarak algılanmalıdır,

2. Parçalar arasında ilişkiler çok yönlü ve karşılıklıdır,

3. Mükemmel bütünleşme (perfect integration) hiçbir zaman gerçekleşmemekle beraber, toplumsal sistemlerin özünde dinamik denge durumu sürekli egemendir. Dış gelişme ve değişmelerin karşılanması öyle bir biçimde düzenlenir ki, değişme içerde en alt düzeyde yansır. Dolayısıyla, toplumsal kontrol ve yapısal mekanizma kanalıyla **'denge'** ve **'hareketsizlik'**, başat eğilim olarak kendini gösterir,

4. Üçüncü noktanın doğal bir sonucu olarak, **'işlevsizlik'**ler (dysfunctions), **'gerginlik'**ler (tensions) ve **'sapma'**lar (deviance), bir toplumda varolabilir ve uzun bir süre varlığını sürdürebilir. Fakat bunlar dahi zaman içinde, kendilerini çözümlenmeye ve **'kurumlaşma'**ya yönelirler. Diğer bir deyişle, tam denge ve bütünleşmeye hiçbir zaman varılmamakla beraber, bunun gerçekleşmesi toplumsal sistemlerin hedefidir,

5. Değişme, derece derece ve düzenli bir biçimde olmakta ve ani, devrimci değişmeye yer verilmemektedir. Görünüşte ani ve radikal değişmeler de, genellikle kurumlarla ilgili olmakta ve toplumsal, kültürel yapıları etkilememesine özen gösterilmektedir,

6. Değişme temelde üç kaynaktan gelmektedir: dış (veya sistem üstü) etkilemelere karşı ayarlama, yapısal ve işlevsel farklılaşmalar yoluyla büyüme, toplum içindeki grupların veya bireylerin buluş ve bulguları.

Toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilen temel öge, hiç kuşkusuz, ortak değerler sisteminin varlığıdır. Diğer bir deyişle,

toplumsal ve kültürel yapının niteliğine koşut, geniş kapsamlı amaçlar ve ilkeler vardır ki, bunlar toplumun çoğunluğunun üzerinde anlaştıkları veya en azından çoğunluk tarafından kabul gören amaç ve ilkelerdir.

Yukarıda açıklanan sayılıtların birincisine ilişkin sonradan açıklayacağımız görüş ve eleştirilerimiz olmakla birlikte, ilk iki sayıltıyı, şimdilik, yararlı ve kabul edilebilir olarak değerlendirebiliriz. Gerçekten de, 'parçaların salt toplamından farklı' olma anlayışının başlangıçtan yadsınması, bizi, bütünü dışında parçalanmış kültürel öğelerin, sonuçsuz sınıflandırmasına rahatlıkla götürebilir. Aynı şekilde 'çok yönlü ve karşılıklı nedensellik' modelinin yadsınması da, diğer yaklaşımlarda gözlediğimiz tek yönlü gerekirciliğin sorunlarını beraberinde getirebilir.

İşlevselciliğin diğer beş sayılıtsını ise iki noktada gruplamak olasıdır:

1. 'kabul-onama',
2. 'dinamik denge ve bütünleşme'.

Toplumbilim tarihine baktığımızda, bu iki temel sayılıtının izleri August Comte'a kadar gitmektedir. Durkheim ile gelenekleşen ve gelenekleşmenin dokunulmazlığını kazanan bu yaklaşım, zaman içinde İngiliz ve Amerikan toplumbilimi ile antropolojisi üzerinde etken olabilmiştir. Ne var ki bu sayılıtlar, bazı sorunları çözülmez kılıp, kısmen gerekli olmakla birlikte genelde çarpıtılmış tek yönlü bir 'toplumsal gerçek' kavramı getirerek, işlevselci kuramı, kendi yarattıkları açmaza sürüklemişlerdir.

İşlevselci kurama karşıt olarak, bizim ileri süreceğimiz görüşün özü şudur: toplumlar gerçekten dengeye, devamlılığa ve çoğunluğun kabulüne doğru bir eğilim gösterirken, aynı zamanda, bunların tam tersi olan çatışma öğelerini de ardınca yaratırlar. Bir an için, değer yargılarının ortak kabulünü, toplumsal bütünleşmenin en önemli, temel ögesi olarak niteleyelim. Gerçekten de öyle, ortak değerlerin varlığı, toplumsal bütünleşmenin önemli temellerinden biridir. Ne var ki, değerler sisteminin her zaman, toplumun tümünün tam onayını aldığı ve kabul gördüğü ve toplumda tam bir anlaşmanın

(consensus) olduğu savı da, genellikle (farklılaşmanın başlamadığı toplumlar dışında) gerçekçi bir görüş olarak algılanamaz. Anlaşmazlık (dissension) da toplumsal yaşamın bir olgusudur(5). Bunu, Trobriander ve Arunta'lardan, karmaşık ve tabakalı yapıya sahip çok kültürlü toplumlara kadar, bütün toplumlar için genelleştirmek hatalıdır. Toplumların çoğunun, farklı değer sistemleri içeren çok değişik kültürleri aynı anda sahiplendikleri görülmüştür. Hatta kültürel açıdan homojen toplumlarda dahi, farklı grupların (örneğin, toplumsal sınıfların) birbirleri ile çelişkili, çatışan ekonomik ve politik değerlere sahip olmaları söz konusudur. Ayrıca, kendi taraftarlarının kesin desteğini ve onayını alarak, kendi içinde görece bir bütünlük sağlayabilmiş politik veya dini karizmatik hareketlerin de, içinde buldukları toplumun çözülüp değişmesini hedeflediklerini unutmamak gerekir.

Bu durumda, 'onaylanmışlık-kabul edilmişlik' savından geriye ne kalmaktadır? Hiçbir şey! Gerçekten de, toplumsal sistemlerin varlığı açısından, 'kabul edilmiş' değerlerin varlığını önkoşul olarak algılayan görüş (örneğin, Talcott Parsons'un yaklaşımı), gerçekçiliği sürekli sorgulanan ve eleştirilen bir görüş olarak kalmaya mahkumdur(6).

Eğer 'onaylanmışlığı', toplumsal bütünleşmenin önemli, fakat, zorunlu olmayan bir ögesi olarak algılayarsak; 'onaylanmışlığın', toplumları çözecek, dağıtacak sonuçlarının da olabileceğini kabullenmemiz olasıdır. Nitekim, toplumlar zaman zaman önemli çözümler, dağılmalar göstermişlerdir. Dolayısıyla, toplumsal bütünleşmenin temeli olarak ileri sürülen, 'değer sisteminin onaylanmışlığına' alternatif bir yaklaşım (örneğin, karşılıklı ekonomik bağımlılık veya politik baskı) bulmak gerekmektedir.

O halde varacağımız sonuç şudur: 'anlaşma' kadar 'çözülme' ve 'çatışma' da toplumsal gerçeğin temel boyutlarıdır. Ayrıca, 'anlaşma' ile, toplumsal denge ve bütünleşme arasında doğrudan bir bağıntının olması zorunlu değildir.

B. İŞLEVSELÇİ KURAMIN 'DEĞERLERİN ONAYLANMIŞLIĞI' SAVINI YADSIMAK

'Değerlerin onaylanmışlığı', şimdiye dek, işlevselci kuramın temel sayılması olarak kabul görmüş olsa da, bu sayıltıyı, mantıksal olarak, kuramın özünden sıyrmanın mümkün olduğu kanısındayız. Bu tür bir çabada, 'dinamik denge' sayıltısının katkısı büyük olacaktır.

Ancak başlangıçtan bir karşılıklı aydınlatmak gerekir: 'denge' ve 'bütünleşme' kavramları, 'değişmezlik' ve 'hareketsizlik' kavramlarından kesinlikle farklıdır. Gerçekten de, bütünleşmiş toplumlar, çelişki ve baskı içinde olan toplumlardan daha hızlı değişebilirler. Dinamik denge modeli, değişmeyi en azda tutmaya çalışan bir değişme anlayışını, yapısında taşımaktadır. Herhangi bir parçada değişmeye kaynak olabilecek iç veya dış etmenlere yanıt olarak, toplumsal sistemin ayarlayıcı değişmeye yönelmesi, dengeyi devam ettirmenin bir koşuludur. Toplumun diğer bölümlerindeki değişmelere uyum yapmayan bazı toplumsal öğeler (örneğin, politik sistem), dengesizliğin ve yetersiz bütünleşmenin artmasına yol açabilir. Ancak, bütün değişmeler uyum yapılabilir nitelikte olmadığından, böylesine ters yönlü ilişkiyi her zaman görmek olası değildir. Bu noktaya sonradan tekrar değineceğiz.

Tüm olumsuzluğuna karşın, olumlu yanları ile 'bütünlük' veya 'denge' modelini kısmen de olsa kurtarıp, değerlendirmekte yarar vardır. Her toplumsal sistemin, süresi farklı olan sürekliliği açısından, en alt düzeyde de olsa bütünlüğünü korumak, zorunludur. Toplumsal değişimin değerlendirilmesinde, işlevselci yaklaşımın genel yetersizliği, onun, özellikle iki çok önemli değişme tipini incelerken getirebileceği katkıya engel olmamalarıdır. Bunlar;

1. Farklılaşma yolu ile karmaşıklığın (complexity) artması,
2. Sistem üstü değişmelere uyum.

Bununla beraber, işlevselci kuramın denge modelinin, belirli olguları yanıtlıyamadığından, toplumu yeterince yansıtamadığını, bir kez daha vurgulamak isteriz.

İşlevselci kuramın yanıt getiremediği olgular nelerdir? Bunları dört noktada toplayabiliriz.

1. Sistem üstü değişmelere karşı tepkiler, daima uyumcu nitelikte olmayabilir,
2. Toplumsal sistemler, yetersiz bütünlüğü artıran kısır döngüye girip, uzun süre bundan kurtulamıyabilirler,
3. Değişme 'devrim' niteliğinde (yani, ani ve köklü) olabilir,
4. Toplumsal yapının kendisi, iç çelişki ve çatışmalar yolu ile 'değişme'yi üretebilir

İşlevselci kuramın, dördüncü noktaya getirdiği açıklamadaki yetersizlik, bu kuramın toplumsal yapıya bakış biçiminden kaynaklanmaktadır. İşlevselci kurama göre, toplumsal yapı, aynen toplumun durağan 'sırt-kemiği' (backbone) gibi algılanmalıdır. Buna koşut olarak kuram, toplum bilimlerinde yapısal analizi, biyolojide 'anatomi' veya 'morfoloji'nin durumuna benzetmektedir.

İşlevselciliği, toplumun yapısından kaynaklanan çelişki ve çatışmalara karşı körleştiren bu tek yönlülüğünün baş sorumlusu, kuşkusuz, **Radcliffe Brown**'dır(7). İşlevselciler de, zaman zaman, 'çelişki' ve 'çatışma' ile ilgili sorunların varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu kabullenmeler, sorunu 'sapma' (deviance) veya 'farklılık' (variance) olarak algılamamanın ötesine gitmemiştir. Diğer bir deyişle bunlar, "egemen yaşam biçiminden, açıklanması güç öylesine yalpalamalar veya farklılaşmalardır ki, süreç içinde, 'kurumlaşma' yolu ile mutlaka çözüme kavuşurlar", şeklinde değerlendirilir.

İşlevselci kuramın, 'çelişki' ve 'çatışma'ya dayanan iç-değişme güçlerine ilişkin bu yetersizliğini telafi edebilmek için, 'diyalektik' kesinkes devreye sokulmalıdır. Bu noktayı, ilerde ayrıntılı olarak ele alacağız.

C. DIŞ DEĞİŞMENİN ETKİLERİ VE 'DENGE' MODELİ- NİN GENİŞLETİLMESİ

Şimdi değerlendirmemiz gereken başka bir konu vardır. Konu, iç-değişme güçleri ile ilgili olmakla birlikte, ondan analitik olarak

ayrılabilen, dış-değişmenin etkilemeleridir. İşlevselcilerin bu konuya (dış değişimin etkileri) ilişkin yaklaşımları da, kanımızca sorun yaratıcı niteliktedir. Bilindiği gibi, bu konudaki işlevselci görüş toplumsal sistemlerin dıştan gelen değişmelere derece derece uyum yaptıkları ve 'öz'ü sürekli koruyarak, 'denge' ve 'bütünlük'e yöneldikleri, sayılısına dayanır.

Bütünlüğe doğru uzun dönemli yönelimden söz etmek, temelde doğrudur. Ne var ki işlevselci kuram, bir yandan, 'çatışma' ve 'dengesizlik'i yeterince önemsememesi, diğer yandan, değişme sürecinde 'benzerlik' (özü koruma), 'aşama aşama gelişme' ve 'süreklilik' öğelerine gereksiz ağırlık vermesi nedeniyle, yukarıda belirtilen temel doğrudan önemli ölçüde sapmaktadır.

Dış değişimin etkilemelerine ilişkin bizim tutumumuz, işlevselci kuramı tamamen atmak şeklinde değil, fakat onu değiştirmek doğrultusundadır. Bunun için de, denge modelini, geliştirerek, dış değişimin en az iki türde iç yansıma bulabileceğini kabul eder hale getirmek gerekir. Şöyle ki, genel olarak bir toplumsal sistem, dış değişmeye karşı derece derece kendini uyarlar ve yine benzer bir şekilde, bütünlüğe doğru yönelir. Fakat aynı zamanda, bir toplumsal sistem, dış değişmelere karşı direnme de gösterebilir. Bu direnme ya bir ilgisizlik veya bir karşı hareket (reactionary) şeklinde olabilir. Ancak, dış değişmeye karşı pasif ya da aktif direnmenin ortaya çıkışı dahi, biriken işlevsizlik ve gittikçe artan ölçüde 'yetersiz bütünleşme' (malintegration) olgularının kısır döngüsünü başlatır ki, belirli noktadan sonra durdurulması olanaksızlaşan bu gelişme, içte, köklü, devrimci değişmeyi kaçınılmaz kılabilir. Kuşkusuz bu olasılık, "uzun dönemde dengeye yönelim" sayılısına ters düşmemektedir. Çünkü bu devrimci değişme, özünde, toplumun temel öğeleri (örneğin, politik veya ekonomik) arasında uzun dönemde birikmiş dengesizlikleri ortadan kaldıran ve görece bütünlüğe dayalı yeni durumu yaratan bir olgudur.

Dolayısıyla, 'geliştirilmiş denge modeli' adını verdiğimiz bu denge modeli, klasik işlevsel kurama yöneltilen ilk üç eleştiriyi karşılayacak duruma gelmiştir. Çünkü, 1. değişmeye uyumsuzluk olasılığını, 2. yetersiz bütünleşmeden kaynaklanan kısır döngünün,

3. devrim yolu ile ortaya çıkabilecek keskin toplumsal değişimin varlığını tanımaktadır.

Ne var ki, 'geliştirilmiş denge modeli' de yeni sorular yaratmaktadır. Yeni model, toplumbilime katkıda bulunacaksa, bu sorular öncelikle yanıtlanmalıdır.

Nedir bu sorular?

1. Toplumu uyumluluk ve uyumsuzluk seçeneklerinden birine yönelten güçler nelerdir?
2. Uyumsuzluğa yönelik halinde, devrim öncesi, geriye dönüşü olmayan kısır döngünün imleri nelerdir?
3. Bütünleşmenin, pratikteki 'farklılaşma yelpazesi' (range of variation) nedir? Herhangi bir toplumsal sistem 'mükemmel denge'ye (perfect equilibrium) ne ölçüde yaklaşabilir?
4. Ayrıca ne ölçüdeki dengesizliğe bir toplum katlanabilir?

Bu sorulara, şu anda bizim verebileceğimiz yanıtlar yüzeysel olacaktır. Örneğin ilk soruya ilişkin verebileceğimiz yanıt şu olabilir: statükonun korunması, toplumun veya toplum içindeki egemen grup veya grupların çıkarlarına uygun olduğu (veyahut değişme bunların çıkarlarını riske soktuğu) ölçüde, uyumsuzluk döngüsüne girme olasılığı artar. (Burada, grup veya gruplar ile hedeflenen, politikayı biçimleyen ve uygulayan güç ya da güçler olmaktadır).

Kuşkusuz bu yanıt, genelde bilinen doğrunun, gereksiz yinelenmesi şeklinde algılanabilir. Ancak, bizim burada vurguladığımız 'çıkarlara uyum' ve 'çıkarları riske sokma' anlayışları, Marksist 'sınıf çıkarları' kavramından çok daha geniş kapsamlı ve ondan çok daha az mekaniktir. Bu anlayışlar, 'saygınlık', 'duygusal ve fiziksel güvenlik', 'güç-kuvvet', 'servet' ve 'inanç-değer'ler üzerinde olabilir. Ayrıca bizim bu yanıtımız, bir egemen sınıfın, kendi nesnel çıkarları doğrultusunda otomatik tavır aldığı sayılısına dayanmamaktadır.

İkinci soru açısından ise;

1. İletişim kopukluğunu veya yetersizliğini,
2. Anlaşmaya yanaşılmasını,
3. “oyunun kuralları” üzerinde anlaşmaya varılmamasını,
4. Çatışan grupların karşılıklı olarak birbirlerinin yasallığını yadsımasını, devrimci değişimin (ki bu, zor ve terörü gerektiremeyebilir) kaçınılmazlığının belirtileri olarak algılamının, gerektiği kanısındaız.

İşlevselci kurama karşı olarak koyduğumuz son nokta, ‘dengesizliklere ilişkin toplumsal hoşgörü’ üzerinde olacaktır. Bize göre, dengesizliklere karşı toplumsal hoşgörünün sınırları, işlevselci kuramın belirttiğinden çok daha geniştir. Çeşitli nedenlerle (örneğin, etkili baskı rejimi, güçlü ekonomik bağlar veya karmaşık, çok yönlü çatışma ve anlaşmazlıklar), toplumsal sistemler yetersiz bütünleşmeye karşı büyük ölçüde tahammül gösterebilmektedir.

2. HEGELCİ VE MARKSİST DİYALEKTİK

Şimdi diyalektiği ele alarak, toplumbilime neler verebileceğini tartışalım. Bugüne dek çoğu toplumbilimci, iki noktada gruplanabilen eleştirilere dayanarak, diyalektik metodu yadsıma yoluna girmiştir. Bu toplumbilimcilerin diyalektiği yadsımalarına; onu ya vulgar Marksizmin kaynağı olarak görmeleri ya da, ortodoks Marksizmin, bazı gerçekleri açıklamada ve belirli gelişmeleri öngörmeye göstermiş olduğu yetersizlik neden olmuştur. Diyalektik materyalizmin ve Hegelci idealizmin eliptirel değerlendirilmesinin yeri burası değildir kuşkusuz. Çünkü, ölmüş atı dövmenin anlamı yoktur. Ayrıca bu iş, daha önceden, sayısız kişi tarafından başarı ile yapılmıştır(8).

Buradaki temel sorunumuz başkadır: Diyalektikten yararlanılabilecek neleri kurtarabiliriz? Hegelci idealizmi yadsıyarak, diyalektiği koruyan Marks, çıkış yolunu yine kendisi göstermektedir. Ne var ki Marks sonradan, Hegelci idealizmin antitezi olarak geliştirdiği kendi tek-yönlü determinizmi ile diyalektiğin tuzağına düşmüştür. Gerçekten de, Marks’ın ekonomik determinizmi (ve onun üzerine yapılanmış

kuramsal yazıların büyük çoğunluğu), Marks'ın alay ederek küçüm-
sediği Hegel'in idealizmi kadar gerçek dışıdır.

Bununla birlikte, diyalektik metodu, herhangi tek yönlü deter-
minizm ile özdeşleştirmek ve determinizmi yadsırken, diyalektiği de
yadsımanın zorunlu olduğunu düşünmek için akılcı bir neden yoktur.

Değişmeyi, düşüncenin doğasından kaynaklandığı ve düşün-
cenin doğasında varolduğu şeklinde algılayan Hegel'e karşıt Marks,
tez-antitez-sentez sıralamasının toplumsal yapıya da uygulanabileceğini
göstermiştir. Ancak, diyalektiğe çok önemli iki engel bu noktada kendini
gösterir. Şöyle ki;

1. Diyalektik sürecin, değişimin tek etkili kaynağı olduğu savı
kesinlikle kabul edilemez. Dolayısıyla, değişme olgusunun diyalektik
analizi, değişmeyi, farklılaşma ve dış koşullara 'uyum' şeklinde
algılayan İşlevselci görüşün seçeneği değil, fakat ancak, onu
tamamlayan bir değerlendirme biçimi şeklinde nitelemek gerekir.
Eksiksiz olduğu ileri sürülen bir toplumsal değişme modelinin, en
azından üç değişme kaynağını içermesi zorunludur. Bunların dışında
bireysel keşif ve icatlara dayalı başka değişme kaynakları vardır ki,
bunu, diyalektik ve işlevselci modellerden birine koymak veya onlardan
biri ile bütünleştirmek zorunluğu ve ayrıca, özündeki psikolojik boyut
nedeniyle, başka bir düzeyde değerlendirmek yararlı olur.

2. Diyalektiğin ikinci yetersizliği ise, toplumsal gerçek ile ilgili
olarak getirdiği 'uçlaşma' görüşünde yatmaktadır. Bilindiği gibi, Marks
ve Hegel, çatışma ve çelişkilerin ikili kutuplaşma ile sonuçlanacağını
savunmuşlardı. İkili kutuplaşma, empirik alanda bir eğilim olmakla
beraber, kesinlikle mantıksal bir zorunluluk olarak değerlendirilemez.
Hegel ile Marks'ın yanılırları da, bunu bir zorunluluk şeklinde
görmelerine dayanmaktadır. Nitekim düşünce dünyasında herhangi bir
tez çok farklı anti-tez ve sentezlerin ortaya çıkmasına neden olabilmek-
tedir.

Gerçekte, Marks'ın temel iki sınıflı toplum görüşünde de,
diyalektikten kaynaklanan ikili-kutuplaşma yaklaşımının neden olduğu
'çıkılmaz' (impasse) gözlemek olasıdır. Öne sürdüğü 'temel iki sınıflı
toplum' görüşüne karşın, nesnel gerçek, Marks sık sık 'ara sınıflar'

(veya küçük burjuvazi) ya da kapitalizm öncesi sınıfların 'kalıntıları' (feodalite) gibi kavramları kullanmak zorunda bırakmıştır. Bugün dahi 'köylülük', Marksist sınıf analizinde açıklanamamış gürültücü bir hayalet olarak yerini korumaktadır.

Bütün bu eleştirilerden sonra, Diyalektikten geriya ne kaldı? Bu soru haklı olarak herkesin aklına gelebilir. Açıkcası pek bir şey kalmadı, denilebilir. Bununla beraber, diyalektiğin geride kalan özü (çekirdeği), yine de çok büyük önem taşımaktadır. İşte, bu en alt düzeydeki diyalektiğin yeniden formüle edilmesi ile, ortaya yararlı ve geçerli bazı öğeleri çıkarmak olasıdır:

1. 'Değişme' sadece mutlak olarak varolan bir olgu değil, fakat aynı zamanda, değişmenin önemli bir bölümünü, sistemin kendisi üretmektedir. Diğer bir deyişle, toplumsal yapıya, toplumun salt durağan bir çerçevesi olarak değil, fakat, kendine özgü bir değişmenin kaynağı olarak da bakılmalıdır.

2. Sistemin içinden veya dışından kaynaklanan değişmeler, çoğu kez, birbirleri ile çatışan, çelişkili iki ya da daha çok ögenin varlığı nedeniyle ortaya çıkarlar. Bu çatışan öğeler, 'değerler', 'ideolojiler', 'roller', 'kurumlar' veya 'gruplar' olabilir.

Böylece, 'minimum diyalektik yaklaşım' (eğer halen böyle tanımlanabilirse), üç farklı değerlendirme aşamasında yararlanılabilecek bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır:

1. Hegel'ci diyalektiğe benzer görünümdeki ilk aşamada, 'değerler' (values) ve 'fikirlere' (ideas) ele alınmakta ve değer sistemleri, politik ve dini ideolojiler, bilimsel ve felsefi kuramlar arasındaki çatışma irdelenmektedir. Bu aşamada kısaca, soyut olmakla birlikte, açık bir biçimde formüle edilmiş kültürel kavramlara ilişkin çatışmalar ele alınmakta ve (gerçekte çatışmada yer alan) somut kişilerin dışında, çatışmaların kendileri işlenmektedir.

2. Diyalektik değerlendirmenin yararlanabileceğimiz diğer iki biçimi, Marks'ın yapıtlarında büyük ölçüde bütünleşmiştir. Ancak bunlar arasında ayırım yapmak ve ayrı ayrı belirlemek zorundayız.

Bunlardan birinin uğraş alanı, kurumlaşmış ilkeler veya toplumsal yapıdan kaynaklanan güçlerden, yani, kurumlaşmış ilişkilerden çıkan (genel olarak fark edilmeyen ve ayrıca amaçlanmayan) iç çelişkilerdir. Örneğin, tüm insan gruplarında 'otorite', bir yandan yapısal devamlılığı sağlayan, diğer yandan, işlevin yeterliliği için zorunlu bir ögedir. Fakat aynı öge (otorite), grubun dağılmasına da yol açabilecek çatışma ve gerginliğin de nedeni olabilir.

3. Diyalektik değerlendirmenin yararlanabilecek üçüncü biçimi, grup çatışmaları ile ilgilidir. Her toplumda varolan farklı grupların (örneğin, cinsiyet, yaş, ırk, kültür, eğitim, üretim araçları mülkiyeti, zenginlik, güç, prestij veya ailesel köken gibi ölçütler üzerinde) sahip oldukları farklı roller, statüler ve çıkarlar nedeniyle, çatışma içinde olmaları doğaldır. İşte, diyalektik değerlendirmenin üçüncü aşaması da, bu tür grup çatışmalarını irdeler.

Ancak tüm bu aşamaların kullanılmasında, unutulmaması gereken bir durum vardır: 'üretim araçlarına olan ilişki' (Marks'ın savunduğu), 'kuvvet kullanmak' (Mosca'nın belirttiği gibi) veya herhangi bir 'tek öge'ye dayanan 'iki gruplu çatışma' modelinin, hiçbir zaman savunulamıyacağıdır.

Kuşkusuz, bazı çatışmalar yapısal olarak ikilidir, yani sadece iki taraf yaratır (örneğin, cinsiyet farkına dayanan çatışmalar). Ayrıca çatışmalar, genellikle ikili kamp yaratmak eğilimi gösterirler. Fakat her şeye karşın, 'iki' sayısının sihirli bir yönü yoktur. Nitekim, yaş farkına dayanan bir çatışma, genellikle, üç gruplu (genç, yetişkin, yaşlı) bir çatışma biçimine yönelebilir. Kaldı ki, toplumları oluşturan gruplar çok çeşitli nedenlere bağlı olarak, çok farklı ayrımlar gösterir ki, bu ayrımlar zaman zaman aynı paralelde olmakla (çakışmakla) beraber, çoğunlukla bunların çakışması zorunlu değildir.

Ayrıca toplumlarda;

1. Farklı pozisyonlara (durumlara) sahip grupların her zaman için farklı çıkarları olduğunu,

2. Veya, nesnel zıtlık içinde olan grupların her zaman için bu zıtlığın bilincinde olduğunu,

3. Veyahut, farklı çıkarları olmakla beraber, grupların, bu farklılığı çok çok bastırarak ortak çıkarlarının olmayacağını düşünmek büyük yanılğı olacaktır.

A. DAHRENDORF'a ELEŞTİRİ

İşlevselciliğe ve diyalektiğe ilişkin olarak kuramsal ayıklamanın ana çizgilerini belirtip, hangi öğelerin yararlı olabileceğini saptadıktan sonra, şimdi, Dahrendorf'un çalışmasını incelemeye başlayabiliriz. Başlangıçta, hemen şunu belirtmek gerekir: Dahrendorf'un ilgisinin odak noktası ile bizim ilgi alanımız büyük benzerlik göstermektedir. Ne var ki, bizim bulgularımıza benzer bazı sonuçlar çıkarmasına karşın, Dahrendorf'un formüle ettiği sonuçlar, genelde, işlevselcilik karşısında, diyalektiği yeğleyen niteliktedir(9). İşlevselciliği ve Ortodoks Marksizm'i eleştirdikten sonra Dahrendorf, çatışma kuramının geliştirilmesi gereğini vurgular. Dahrendorf, her iki kuramsal yaklaşımın da (bu makalede belirtilen sınırlamaların varlığına karşın), genelde, tutarlı ve aynı zamanda birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu belirtir. Ancak açıklamaları tez ve anti-tez sorularına gerekli açıklığı getirmemekte ve bunların geniş kapsamlı, tek kuramsal senteze bütünleşip bütünleşmeyeceği sorusu yanıtızsız kalmaktadır.

Dahrendorf, çatışma kuramının geliştirilmesine, kendisinin belirlediği sınırlı bir alanda katkıda bulunmaya çalışmıştır. Sınırlı olmakla birlikte, kendi içinde bütüncül bir çatışma modeli niteliğinde olan bu alan da, grup çatışmasının özel bir biçimi olarak sınıf çatışmasıdır.

Kuşkusuz şu kısa yazıda, Dahrendorf'un değerli katkılarını tümü ile incelemek olanaksızdır. Ancak şu kadarını belirtebiliriz ki, Marks'ın, 'üretim araçlarına olan ilişki' ile biçimlenen 'sınıf' tanımını ve dolayısıyla da, bu tanım üzerine oturmuş temel iki uçlu toplum analizini yadsıyan Dahrendorf(10), kendi sınıf tanımını 'dengesiz, eşit olmayan otorite dağılımı' (unequal distribution of authority) anlayışı üzerine dayandırmıştır(11).

Bu sınıf tanımından hareket eden Dahrendorf, (yine Marks gibi) iki gruplu sınıf çatışması modelini çıkartır. Ancak bu modeli, Marks'ın

yaptığı gibi tüm topluma değil, fakat sadece, 'zorunlu koordineli birlikler' (Weber'den esinlenerek) şeklinde isimlendirdiği ve 'satranç kulübü', 'mikro aile', 'endüstriyel kuruluş' ve hatta devletin de dahil edilebileceği tüm kurumlara uygulamayı yeğlemiştir. Bu kurumların her biri, 'otoriteye sahip olanlar' ve 'otoriteye sahip olmayanlar' olmak üzere ayrılmış, ikili sınıf yapılarına sahiptir.

Böylece Dahrendorf'un bu yaklaşımdan çıkardığı sonuç şu olmaktadır: her toplumda, çok sayıda (multiple) çatışmalı sınıflar çifti vardır. Bu çiftler çakışabildiği gibi çakışmayabilir de ...(12) Herhangi bir kuruluşta otoritenin dağılımı, daima iki gruplu bir yapı oluşturur. Dolayısıyla, 'otoriteye ilişki'leri farklı pozisyonlar temeli üzerine oturan ve aralarında kaçınılmaz olarak çıkar çatışmaları ortaya çıkan, iki temel grup arasındaki sınıf çatışması, böylece, otorite için çatışma şeklinde somutlaşır (13).

Dahrendorf daha sonra, çeşitli değişkenler (örneğin, çatışmanın yoğunluğu ve sertliği, değişimin ani ve radikal olup olmadığı gibi..) getirerek, analizini geliştirir ve bundan test edilebilir bazı önermeler (propositions) çıkarır(14).

Bizim, Güney Afrika'da yapmış olduğumuz çalışma, bu önermelerden bazılarının değiştirilmesi, geliştirilmesi gereğini ortaya koymakla beraber, bu önermelerin, son derece tutarlı ve yararlı olduğunu da göstermiştir. Ancak burada, bunları ayrıntılı bir biçimde değerlendirmeye olanak yoktur.

Bizim burada üzerinde duracağımız ve eleştireceğimiz iki konu vardır: 1. Dahrendorf'un 'sınıf' kavramı ve 2) 'çatışma'nın ikili yapısına ilişkin görüşü.

Dahrendorf'un sınıf analizinde 'otorite' kavramına verilen büyük önem, kuşkusuz eleştiriye açıktır. Şöyle ki; Dahrendorf, Marksist neden-sonuç ilişkisini ters çevirerek, ekonomik öğelerin, 'eşit olmayan otorite dağılımı'ndan kaynaklandığı sonucuna varmaktadır(15). Doğaldır ki, Dahrendorf'un 'politik gerekliliği', Marks'ın 'ekonomik gerekliliği'nden çok daha dikkatli formüle edilmiştir. Çünkü Dahrendorf, en azından, sınıf çatışmasının yanında, başka çatışma

tiplerinin de varlığını kabul etmektedir. Fakat yine de yetersiz kalmaktadır. Çünkü Dahrendorf;

1. otoritenin, neden üretim araçları mülkiyetinden daha önemli olduğunu ve dolayısıyla öncelik kazanması gerektiğini,

2. sınıfların, diğer çatışma gruplarından neden farklı olduğunu ve dolayısıyla, neden ayrı, özel bir değerlendirme kategorisi olması gerektiğini, inandırıcı bir biçimde açıklayamamaktadır.

Bu nedenlerle biz, grup çatışmasına ilişkin çok daha genel bir kuram önereceğiz. Bu kuram içinde, 'otorite'nin ayrıcalıklı bir yeri olmayacak. 'Otorite' ögesi, diğerleri ile (örneğin, 'maddi kazanç', 'üretim araçlarının kontrolü', 'güç', 'prestij' ve 'kültürel-ideolojik-dini-aydınal etki" gibi) eş ağırlıklı bir öge olarak değerlendirilecek.

Çatışmanın ikili yapısı açısından, Dahrendorf'un formüle ettiği görüş, Marks'ın iki sınıf toplum modeline göre çok daha gelişmiştir kuşkusuz. Fakat yine de, Dahrendorf, sorunun özüne dokunmaktan kaçınmıştır. Her çatışma durumunu ikili karşıtlığa indirgemek, gerçekleri büyük ölçüde zorlamayı kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Dahrendorf da, 'orta grupları' (intermediate groups) ele alırken, Marks'ın düştüğü güçlüğü duymuştur. Örneğin, 'orta sınıf'ları, 1) otoriteyi vekaleten kullanan bürokratlar, 2) otoriteden yoksun bırakılmış büro personeli veya 'beyaz yakalı işçiler' şeklinde iki gruba ayırırken, bazı grupların (örneğin, kurmay elemanların uzmanların) yerini, 'belirsiz durum' (ambiguous position) olarak kabul etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca, modern işletmelerde işlevlerin büyük ölçüde farklılaşmasının sonucu olarak, 'dağılmış otorite'nin (diffuse authoity) varlığını kabul etmektedir(16).

Dahrendorf'a ilişkin eleştirilerimizin sonunda kısaca şunu diyoruz: otorite, çatışmanın önemli bir ögesi olmakla beraber, ne diğerleri ile aynı paralelde olup, onlarla çakışan ve ne de, önceliği (hem mantıksal ve hem de pratik yaşam açısından) olan bir ögedir. Çatışmada ikili bölünmeye veya kutuplaşmaya gelince.. Kutuplaşma, sadece uygulamada gözlenen bir eğilimdir. Fakat çatışmanın bir koşulu kesinlikle değildir.

Dolayısıyla sonunda, çoğulcu model ağırlığını duyurmaktadır. Bu nedenle eğer biri çıkıp, 'kutuplaşma', diyalektiğin vazgeçilmez niteliğidir, derse; toplumsal gerçeği dengeli yansıtan bir görüşü oluşturmak için çok gerekli öğelerini alarak, 'diyalektik' deyişini tamamen terk etmek de mümkündür.

3. BİR SENTEZE DOĞRU

Birbirinin karşıtı olarak düşünülen iki kuramı ele alıp inceleyerek, bunları gelebilecekleri asgari biçime indirgemiş bulunuyoruz. Bu noktadan sonra geriye kalan en önemli görev, bu iki kuramın sentezini ortaya koyabilmektir. Gerçekte, bu iki kuramdan, bütüncü tek kurama varılması zorunluğu o kadar açıktır ki, bunu bir kez daha tartışmaya gerek yoktur.

Ne var ki, bugüne dek hep, iki kuramın birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve amacına göre, ayrı ayrı kullanılabileceği söylenmiş, fakat, bunların 'bağdaşır' olduğu ve bütünleşebileceği gösterilmemiştir.

Bu eksikliği giderici bir çalışma, kuşkusuz ki bu yazının sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla burada, sadece, belirttiğimiz tür bir çalışmaya katkıda bulunabilecek bazı noktalara değinmek istiyoruz.

İki kuramın birbirine yaklaştığı ve hatta çakıştığı noktaları dört grupta toplayabiliriz:

1. Her iki kuramsal yaklaşım da (bütüncül) 'holistik'tir(17). Yani, topluma, birbirleri ile iç içe girmiş parçalardan oluşan bir sistem olarak bakarlar. Fakat, parçaların birbirleri ile ilişkilerinin şekli ve bu ilişkilerin açıklanması konusunda, her iki kuram, farklı ve hatta zıt görüşler getirmektedir. İşlevselciler, çoklu ve de karşılıklı neden-sonuç görüşüne dayanarak, parçaların karşılıklı bağımlılığını, birbirini tamamlayan işlevlerde uzmanlaşma ve bunun sonucu oluşan denge, şeklinde yorumlamakta, Hegelci'ler ile Marksist'ler ise, tek öğeli veya tek yönlü açıklamalara yönelerek, karşılıklı bağımlılığı, çatışan ilişkiler olarak değerlendirmektedir.

Getirdikleri farklı görüşlere karşın, bu iki yaklaşımın ortak niteliği (holistik olmaları) de eleştirilebilir kuşkusuz. Çünkü, kanımızca her iki kuram, toplumu gerçekte olduğundan çok daha fazla ölçüde bütüncü gösterme çabasındadır.

Kabul etmek gerekir ki, 'gelişmiş işlevselci yaklaşım' (sophisticated functionalism), toplumsal sistemin farklı bölümlerinin, değişen ölçüde özerkliğe sahip olduğu ve aralarındaki ilişkilerin parçalar ilişkisi olduğu gerçeğini kabul etmektedir. Gerçekten de, farklı parçaların, bir sistem içinde karşılıklı bağımlılığı olgusu, aynı zamanda kendi zıttını, yani, parçaların görece özerkliğini getirir ki, zaten bu özerklik dışında, sistemin bir iç yapılanması düşünülemez.

Ne var ki, gelişmiş işlevselci kuram taraftarları bile (özde bu gerçeği kabul etmekle birlikte), Marksist kuramcılar gibi, parçalar arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılığı yönüne daha fazla ağırlık vermiştir. Dolayısıyla da, bir toplumsal sistemde olası olan 'bölüm- lenme' (compartmentalisation) olgusu, gerektiği önemde vurgulanmamıştır.

Halbuki, bir toplumun farklı öğeleri, aralarında önemli ölçüde 'tamamlayıcılık bağı' veya karşılıklı 'bağımlılık' ya da 'zıtlık' ilişkisi olmadan, aynı toplumda ve aynı zamanda varolabilirler. Örneğin, üreticinin kendi tüketimi için üretim yaptığı bir ekonomi biçimi, para ekonomisi ile birlikte ve ondan bağımsız olarak aynı toplumda varolabilir. Hatta öyle bir birliktelik olabilir ki, aynı kişi, her iki ekonomi içinde de görev üstlenebilir ve aynı mal, her iki ekonomi tarafından üretilebilir.

Çoğulcu toplumlarda iki veya daha çok sayıda farklı hukuk sistemleri aynı yargı alanında çakışan bir biçimde işlevlerini sürdürebilirler... Kişiler bir kültür sisteminden ötekine, ileri geri giderek, farklı değer sistemleri ve rolleri üstlenebilir. Bu nedenledir ki, antropologlar, bazı toplumlarda hızlı kültürel değişme, diğer toplumlarda ise, tutuculuk ve kültürel esneklik gibi zıt olgularla sık sık karşılaşabilmektedirler(18).

Bir çoğulcu toplumda, ayrı ve geniş ölçüde özerk unsurların birlikte varlığı, bugünkü işlevselci çerçeveden, toplumsal sistemi sınırlayıcı bir durum olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz, işlevselci kuramın tanımından bir sapmanın işareti niteliğinde olan bu açıklama, pek yeterli değildir. Çünkü bu tür çoğulcu toplumlar, tüm çatışma ve bölünmelere karşın, yine de bütünlüğü korurlar. O halde, işlevselci kuram açısından, toplumsal sistemin yeni bir tanımını yapmak gerekmektedir. Buna göre; toplumsal sistemler (en azından kısmi) alt sistemleri de içerebilirler ki, bunlar, işlev yönünden bağıntısız, yapısal olarak ayrı ve farklı, fakat, bunlar yine de birbirlerine kilitlenmiş olabilirler. Çünkü, ortak bazı öğeleri paylaşırlar. Örneğin, gelişen ülkelerde işgücü, birbiri ile bağıntısız iki ekonomik sektörde (para ekonomisi X öz-tüketim ekonomisi) üretken faaliyette bulunabilir. Ayrıca bu sektörler de, alanları itibariyle büyük ölçüde çakışabilirler.

Aynı şekilde, bir toplumda birlikte varolabilen farklı tabakalaşma sistemlerinin herbirinde, aynı kişi farklı statü konumlarına sahip olabilir. Dolayısıyla da bu farklı sistemlerin ortaklaşa paylaştıkları öğe, her iki sistemde de yer alan kişiler olmaktadır.

Birincisi çakışma noktasına ilişkin şu sonuca varıyoruz: Her iki ana kuram, karşılıklı bağımlılık faktörüne çok fazla önem verip karamsar modeller oluşturmalarına karşın, sistem içi ilişkilerin tutarlı değerlendirilmesine ışık tutabilecek önemli ve yeterli çakışmalar da göstermektedirler(19). Böylece, karşılıklı bağımlılık ögesi kendi diyalektiğini üç farklı şekilde yansıtabilmektedir:

a) Bağıntılı parçalardan oluşan farklı sistemlerle ilgili işlevselci görüş, mantıksal olarak, 'görece özerklik' ile ilgili zıtlığı da içermektedir.

b) Parçaların karşılıklı bağımlılığı ya karşılıklı ayarlama ya da karşılıklı tepki şeklinde biçimlenebilir. Diğer bir deyişle, 'karşılıklı bağımlılık' ve 'denge' olguları bağımsız değişkenlerdir.

c) Bir toplumsal sistemde 'gerginlik' ve 'karşıtlık', daha fazla özerklik arayan parçalar ile merkezi kontrolü devam ettirmek isteyen 'bütün'ün çatışma eğilimlerinden kaynaklanabilir. (Örneğin, siyasi

sistemlerde merkezi otorite ile özerklik arayan gruplar arasındaki çatışma)

2. İkinci temel çatışma noktası, 'çatışma' ve 'anlaşma' olgularının ikili rolleri ile ilgilidir. İşlevselci kuram, 'anlaşma'yı dengenin ve bütünlüğün temeli, diyalektik görüş ise, 'çatışma'yı bölünmenin ve devrimci değişimin kaynağı olarak nitelerken; bu öğeler (çatışma ve anlaşma) gerçekte zıt etkiler yapabilir. Nitekim farklı toplumbilimciler ve özellikle Coser, çatışmanın bütünlüyici etkilerini açık bir biçimde vurgulamıştır(20). Gerçekten de, karşılıklı-bağımlı çatışma grupları ve farklı doğrultuda çatışma nedenleri, birbirlerini etkisiz kılarak, toplumsal sistemin bütünlüğünü sağlayabilir ve tek temel çatışma hattı boyunca bölünmesini önleyebilir. Bunun da ötesinde, bir çok toplum kendi bütünleşmesine katkıda bulunacak bir biçimde 'çatışma' yı kurumlaştırmıştır(21).

Bu konuda Gluckman daha da ileri giderek, kurumlaşmış çatışmanın varlığını, temel anlaşmazlığın yokluğunun kanıtı olarak değerlendirmektedir. Çünkü Gluckman'a göre, bu tür törelerin (kurumların) önemi, devrimcilerin değil, fakat isyancıların (toplumsal bütünü ve sistemi yadsımadan, sadece, sistemin etkili kişilerine baş kaldıranların) olduğu toplumlarda açıkça görülmektedir(22).

Çatışmanın, bütünleşmeye katkıda bulunabilmesi gibi, 'anlaşma' da, 'değişme'ye karşı uyumu önleyip, uyumsuz bir hareketsizliğe veya toplumun çözülüp, ani dağılmasına yol açabilir. Ütopiklere veya diğer 'dünyasal reform hareketleri'ne özgü yüksek düzeydeki birliktelik, bunların belirli bir amaç için geçici bütünleşmelerinin doğal sonucudur. Bu nedenle, toplumsal yaşamın olağan olgusu şeklinde değerlendirilemez. Kaldı ki bu güçlü anlaşma (veya birliktelik) bile, bir yönüyle, çözülmeye kaynak olabilmektedir. Birlikteliğin ve dayanışmanın son derece yüksek olduğu toplumlarda, bu olgunun sonucu olan ve Durkheim'ın 'toplum için intihar' şeklinde tanımladığı davranış biçimi, buna örnek gösterilebilir.

'Anlaşma', başka bir şekilde de, bütünlüğü ve dayanışmanın tersi etkiler yapabilir. Örneğin 'aşırı rekabet', 'bireyselcilik', 'kuşkuçuluk', 'sadakatsizlik' (23) 'büyü ve büyücülüğe başvurma'

gibi konularda anlaşmanın varlığı, o tür toplumlarda bütünleşmeye pek katkıda bulunamaz.

'Anlaşma'nın, toplumlarda ayırıcı etkisi olabileceğini bir başka düzeyde de göstermek olanaklıdır. Şöyle ki; karmaşık ve tabakalaşmış toplumlarda grup-içi birliktelik veya güçlü anlaşma, bir açıdan, gruplar arası çatışmanın neden ve sonucu olabilmektedir. Diğer bir deyişle, grup-içi bütünlük, gruplar arası çatışmanın varlığı ile güç kazanmakta ve fikirlerin gittikçe artan ölçüde kutuplaşmasına yol açabilmektedir. Böylece ideolojik kutuplaşma, toplumsal sistemin alt grupları arasındaki sürtüşmenin büyüdüğü, buna koşut olarak grup-içi anlaşmanın güç kazandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıklamalar sonunda ANLAŞMA'nın yeni bir tanımını yapmak gerekir. 'Anlaşma' (birliktelik-consensus), işlevselci kuramın tanımladığı gibi, salt belirli bir grubun benimsediği kurallar çerçevesinde değil, fakat, o grup ile diğer grupların benimsediği kuralların çatışmasını da içerecek bir tanıma kavuşturulmalıdır. Bütüncül bir tanım, mutlaka, toplumun oluşturucu grupları arasındaki diyalektik karşıtlığı kapsmalıdır.

Eğer, işlevselci ve diyalektik kuramların temel kavramları olan 'anlaşma' ve 'çatışma' kavramlarının her ikisinin de, kendilerine verilen rollerin tersi rolleri de içerdikleri görüşü kabul görürse, yaklaşımımız güçlü bir destek kazanmış olur. Böylece, her kuramın toplumsal gerçeğin iki yönünden (ki bunlar birbirinin tamamlayıcısı olduğu kadar, birbirlerine ayrılması olanaksız bir biçimde girmişlerdir) sadeci birine ağırlık verdikleri sayıltısı doğrulanmakla kalmıyor, aynı zamanda, bazı temel kavramların, her iki yaklaşımda da kullanılabilme olasılığı artmış oluyor.

2. Üçüncü çakışma noktası, her iki kuramın, 'toplumsal değişme' konusuna ilişkin olarak, özde evrimci (evolutionary) bir yaklaşıma sahip olmalarıdır. Hegel ve Marx için, diyalektik süreç ilerlemeye dönük yükselen bir yaya gibidir. İşlevselci 'farklılaşma' kavramı ise, biyolojideki evrim anlayışı ile bir benzerlik kurarak, yapısal karmaşıklık ve işlevsel uzmanlaşmayla gelişen bir tür evrimci

büyüme görüşünü savunmaktadır. Kuşkusuz, her iki yaklaşımda varlığı ileri sürülen 'evrimcilik', birbirlerinden farklıdır.

Nitekim, hepimiz 'organizmacı' görüşün açmazlarını biliyoruz. Aynı şekilde, 'ilerleme' sözcüğündeki teleolojik (içsel kaçınılmazlık) eğilim ve buna koşut, tek-son aşama veya tek boyutlu evrim anlayışının gerçek dışılığı da bilinmektedir. Bununla beraber, her iki kuramın 'evrimçi'liğe doğru yönelmesi, en azından toplumsal evrim kavramının (ne kadar büyük sorunlarla yüklü olursa olsun), değerlendirmelerimizde ne denli önemli bir kavram olduğunu göstermeye yeterlidir.

Bu konuda ortaklığı kısaca şöyle özetleyebiliriz: diyalektik ve işlevselci kuramlarda evrim görüşeri birbirinden farklıdır. Fakat bu görüşler en azından bir ortak noktada birleşebilmektedir. Çünkü, her iki kuram, belirli aşamadaki toplumsal sistemin, daha önceki aşamaların ürünü olduğu ve önceki aşamaların toplumsal sistemlerinden kalıntıları taşıdığı görüşüne sahiptirler.

4. Bu son çakışma noktası belki de, iki kuramın yakınlaştığı en önemli alanları kapsamaktadır. Şöyle ki, her iki kuram da, temelde 'denge' modeli üzerine oturtulmuştur. Bu, özellikle işlevselci kuram açısından son derece açıktır. Diyalektiğin 'tez-antitez-sentez' sıralaması da aynı şekilde bir 'denge' anlayışını taşımaktadır. Gerçekten de, diyalektiğin sentezi, tez ve antitez arasındaki zıtlığın, çelişkinin çözümlenmesinden başka bir şey değildir.

Diyalektik, toplumu, 'denge' ve 'dengesizlik' hallerinin birbirini izlediği hareketlilik içinde algılar. Buna göre, 'tez', hareketliliğin başlangıcındaki denge aşaması olmakta, bunu antitezin yol açtığı ve dengesizliğin egeme olduğu ara dönem ile, çelişkinin sentezle çözümlendiği yeniden denge durumları izlemektedir. Bu son durum, bir üst düzeyde hareketliliğin yeni başlangıcı olmaktadır.

Kuşkusuz, diyalektiğin bu değişme modeli, işlevselci kuramın klasik 'dinamik denge' anlayışından (notion of dynamic equilibrium) farklıdır. Buna rağmen, her iki görüş birbirleri ile çelişkili veya bağdaşmaz değildir. Çünkü, her ikisi de uzun dönemde toplumsal dengeyi öngörmektedirler.

İlginçtir, denge konusunda iki kuramın gösterdiği yakınlık, bu kuramların, toplumsal değişme nedeni olarak ileri sürdükleri faktörlerde de ortaklığa kaynak olmuştur.

Hatırlanacağı gibi, işlevselci kuramın, dış değişmelere uyum ve bunun sonuçları hakkında yeterli açıklama getirememesi nedeni ile, diyalektiğe çok benzeyen yeni bir 'dinamik denge' modeli önermiştik. Bu konu gerçekten çok önemlidir. Çünkü, biriken dengesizlik eğilimi ve ani nitel değişmelerin (ki bu bir diyalektik değerlendirmedir), büyük ölçüde dış değişmelere uyum yetersizliğinin sonucu olduğu artık anlaşılmıştır.

Toplumları kapalı sistemler olarak algılayan klasik diyalektik yaklaşım, toplumların dış değişmeye tepkisi konusu ile pek ilgilenmez. Halbuki işlevselci kuram, sistemler arası karşılıklı ilişkiler, dışsal değişme, sınır hattının korunması gibi sorunları doğrudan uğraş alanı içinde kabul etmiştir. Bununla birlikte, bu konulara ilişkin doyurucu bir açıklama ortaya koymamıştır. Diyalektiğin kavramlarının klasik işlevselci kurama getirilmesi ile bu sorunlar (ve özellikle dışsal değişmelere sistemli tepki sorunu) daha açıklıkla irdelenir duruma gelmiştir.

Buraya kadar yapılan tartışmalarda görüldü ki, uzun dönemde 'bütünleşmeyi hedeflemek' anlayışına dayanan 'denge modeli' üzerinde, her iki kuram da önemli benzerlikler göstermektedir. Dikkat edilecek olursa, biz bu tartışmada 'denge' ve 'bütünlük' kavramlarını eş anlamlı ve birbirlerinin yerini alabilecek bir şekilde kullandık. Gerçekten, işlevselci kuramın 'dinamik denge' görüşü bir yerde, 'bütünlük' (yani sistemin parçalarının karşılıklı bağımlılığı ve bağdaşırılığı) anlamını da taşımaktadır. Diğer yandan diyalektik, parçalar arasında bağdaşmazlığın (çelişkinin) ergeç ağırlıkla ortaya çıkacağını vurgularken, bu çelişkinin bir sentez ile çözümleneceğini de kabul etmektedir.

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir nokta vardı: dinamik denge, bütünlük kavramının getirdikleri ile sınırlı değildir. Dinamik denge başka bir sayılı da içermektedir. Bu sayılı, değişmenin en aza indirgenmesidir. Böyle bir anlayış, bilindiği gibi,

değişmeyi toplumsal kaçınılmazlık, değişmezliği ise kuşku ile algılayan diyalektik için yabancı bir görüştür.

Bütün bu kuramsal tartışmalardan sonra, uygulamaya, daha doğrusu toplumsal yaşamın pratiğine bakacak olursak, hareketsizliği de değişme kadar açık ve kesin görmek olanaklıdır. Kaldı ki, (daha önce de belirtilmişti) değişme derecesi ve hızı ile, dengenin derecesi arasında anlamlı bir bağıntı yoktur. Fakat burada tartışılan konu gerçekler değil, gerçeklerin temel iki kuram tarafından yorumlanmış şeklidir.

Bu açıdan, bir kez daha özetleyecek olursak: farklı öğelere ağırlık vermelerine karşın, işlevselcilik ile diyalektik arasında benzerlikler vardır. Bunlar derinliğine çalışmalarla su yüzüne çıkabilir. Ne var ki, bugüne dek bu tür çalışmalar gerekli şekilde yapılmamıştır. Örneğin, kültürlenme (acculturation-kültüre koşullamak) kuramının 'değişme'yi en aza indirmesine ilişkin konunun işlendiği çok ender görülmektedir.

Aynı şekilde, 'hareketsizlik' (inertia) olgusu da, Marksist sınıf analizine özde yabancı değildir. Nitekim Marks, egemen sınıfı, kontrol edemediği güçlere karşı uyum yapma yeteneği ve isteği olmayan bir sınıf olarak görmüş ve sınıf kavgasını, ilericiler ile toplumun tutucu güçleri arasındaki bir çatışma olarak belirlemiştir. Tutucu tepki de bir tür eylem olduğundan, Marks kapitalist toplumda burjuvaziyi hiçbir zaman 'hareketsiz' bir öge olarak değerlendirmemiştir. Marks'a göre, sınıf kavgasının gerçekte büyük ölçüde pasif ve hareketsiz güçleri, köylüler ve küçük burjuvazidir.

Kısaca, hareketsizlik diyalektiğe, değişmenin işlevselciliğe olduğundan daha fazla yabancı değildir. Dengenin gözetilmesi, sürdürülmesi ve yeniden kurulması sorunları, her iki kuramda da, uyum sağlayıcı değişme konusunun varlığını zorunlu kılmıştır. İşlevselci kuramcıların çoğunun yaptığı gibi, gereksiz 'değişmeyi en aza indirme' sayılısının terk edilmesi ile, diyalektik ve işlevselciliğin 'denge' ve 'dengesizlik' kavramları arasındaki önemli farklar ortadan kalkacaktır.

SONUÇ

Bu makalenin, ele aldığı konuyu derinliğine işlediği, kuşkusuz, ileri sürülemez. Soruların önemli bir bölümü, 'yanıtsız' kalmıştır. Ne var ki, amacımız sınırlıydı. Toplumsal gerçeği açıklamada, toplumbilimin iki yaklaşımından herbirinin tek başına yetersiz kaldığını ve bunların özde birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduklarını vurgulamaktı hedefimiz. Her iki yaklaşımın da sorunları vardır. Bu sorunların bir kısmı, ilgili kuramın bazı sayılıtların yadsımakla, diğer bir kısmı ise, öteki yaklaşımdan ödünç alınacak kavramlarla çözümlenebilecektir.

Şu kısa yazının gösterdiği gibi, diyalektik ve işlevselci yaklaşımlar arasında çok önemli farklar olduğu kadar, benzerlikler ve çakışmalar da vardır. Bu çakışma ve benzerliklerin varlığı, iki kuram arasında, geçici yararlanmaların ötesine giderek, tutarlı ve dengeli bir sentezin gerçekleştirilmesinde çok önemli bir önkoşuldur.

DİPNOTLAR

- 1) Ralf Dahrendorf, "Class and Class Conflict in Industrial Society", Stanford Uni. pre. Stanford, 1959. R. Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", Journal of Conflict Resolution, 2, Haziran 1958, ss. 170-183. R. Dahrendorf, "Out of Utopia: Toward a reorientation of sociological Analysis", American Journal of Sociology, 64, Eylül 1958, ss. 115-127.
- 2) Bu konuda son 20 yıl içinde gerçekleşen gelişim için bakınız: a) Bernard Barber., "Structural Functional Analysis: Some Problems and Misunderstandings", American Sociological Review, 21, Nisan 1956, ss. 129-135. b) Harry C. Bredemeier., "The Methodology of Functionalism", American Sociological Review, 20, Nisan 1955 ss. 173-180. c) Walter Buckley., "Social Stratification and the Functional Theory of Social Differentiation", Ame.Soci.Review, 23, Ağustos 1958, ss. 369-375 d) Francesca Cancian., "Functional Analysis of Change" Ame. Socio.Review, 24, Aralık 1960, ss. 818-827. e) Kingsley Davis., "The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology", Ame.Socio.Review, 24, Aralık 1959 ss. 752-772. f) Kingley Davis ve Wilbert E. Moore., "Some Principles of Stratification", Ame.Socio.Review, 10, Nisan 1954, ss. 242-249. g) Ronald Philip Dore., "Function and Cause", Ame.Socio.Review, 26, Aralık 1961, ss. 843-853. h) Harold Fallding., "Functional Analysis in Sociology", Ame. Socio.Review, 28, Şubat 1963, ss. 5-13. i) Dorothy Grepy ve Elgin Williams., "The Dismal Science of Functionalism", American Anthropologist, 50, Ekim-Aralık 1948, ss. 594-611. j) Carl G.Hempel., "The Logic of Functional Analysis", Lewellyn Gross (ed), Symposium on Sociological theory, Evanston, Row-Peterson Co.1959, ss. 271-307. k) Wayne Hield., "The Study of Change in Social Science", British Journal of Sociology, 5, Mart 1954, ss. 1-10. l) David Lockwood., "Some Remarks on the Social System", British Journal of Sociology, 7, Haziran 1956, ss. 134-146. m) Wilbert E.Moore., "But Some are More Equal Than Others", Ame.Socio.Review, 28, Şubat 1963, ss. 13-18 n) Richard L. Simpson., "A Modification of the Functional Theory of Stratification", Social Forces, 35, Aralık

- 1956, ss. 132-137. n) Melvin Tumis., "On Inequalities", Ame. Socio.Review, 28, Şubat 1963, ss. 19-26. o) Melvin Tumis., "Some Principles of Stratification: A Critical Analysis", Ame.Socio.Review, 18, Ağustos 1953, ss. 387-394. ö) Dennis H. Wrong. "The Functional Theory of Stratification: Some Neglected Considerations", Ame.Socio.Review, 24, Aralık 1959, ss. 772-782.
- 3) Davis Kingsley., "The Myth of Functional Analysis of a Special Method in Sociology and anthropology", Ame.Socio.Review, 24, Aralık 1959, ss. 752-772.
- 4) Merton K. Robert., "Social Theory and Social Structure", The Free Press, 1949.
- 5) Burada 'consensus' karşıtı olarak, 'dissension' (anlaşmazlık) sözcüğünün kullanılması tercih edilmiştir.
- 6) Toplumsal bütünlüşmede 'değer-yönelim düzenleri'ni (patterns of value-orientations), Talcott Parsons yapıtlarının çoğunda önem vererek işlemektedir. Ona göre, bu değerlerin sadece bilinmesi yeterli değildir. Aktör, bu değerleri içselleştirip, onların doğrutusunda eylem koymalıdır. Bakınız. Talcott Parsons., "The Social System", Glencoe, III, The Free Press, 1951, ss. 36-37, 326, 350-351. Talcott Parsons., "Structure and Process in Modern Societies", Glencoe, III, The Free Press, 1960, ss. 172-176. Max Black (ed)., "The Social Theories of Talcott Parsons", Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1961, ss. 342-343.
- 7) A.R. Radcliffe Brown., "Structure and Function in Primitive Society", Glencoe, III: The Free Press, 1952, s. 180.
- 8) Ralf Dahrendorf., "Class and Class Conflict in Industrial Society", Stanford, Stanford Uni. Press. 1959.
- 9) Bu tartışmada atıfların çoğunluğu, Dahrendorf'un "Class and Class Conflict in Industrial Society" adlı yapıtlına yapılacaktır.
- 10) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 136-137, 171.
- 11) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 136-139.
- 12) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 141-142.
- 13) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 165, 173-174.
- 14) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 211-239.
- 15) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 136-137.
- 16) Ralf Dahrendorf., a.g.e., ss. 52, 56, 251, 300-303.

- 17) **Holistik** (holistic) sözcüğü burada, bir bütünü, onu oluşturan parçaların salt toplamından farklı bir nitelikte algılayan, bütüncü bir yaklaşım anlamında kullanılmıştır.
- 18) **Çoğulcu** toplumlarda farklı kültürlerin birlikteliğinden kaynaklanan sorunların çözümü için bakınız: **J.C. Mitchell**, "Tribalism and the Plural Society, Oxford University Press, London, 1960.
- 19) 'Özerklik' ve 'karşılıklı bağımlılık' ve de bunların 'toplumsal denge'ye bağıntısı için bakınız: **Alvin W. Gouldner**, "Reciprocity and Autonomy", **Lewellyn Gross** (ed), *Symposium on Sociological Theory*, Evanston, Row Peterson Co., 1959, ss. 241-270.
- 20) **Lewis A. Coser**, "The Functions of Social Conflict", *Gleonce*, 11: The Free Press 1956. Diğer bazı düşünürler, egemen değerler ile değişken değerlerin yan yana beraberce bulunabileceklerini savunmuşlardır. Bunlara göre, değişken değerler de bütüncü işlev görebilirler. Ayrıca, toplumda alt kültürlerdeki kişiler de farklı değerlere sahip olabilir. Bakınız: a) **Florence R. Kluckhohn ve Fred L. Strodbeck**, "Variations in Value Orientations", Evanston, 11, Row Peterson, 1961. b) **Florence R. Kluckhohn**, "Dominant and Substitute Profiles of Cultural Orientations", *Social Forces*, 28, Mayıs 1950, ss. 376-394. c) **Herman Turk**, "Social Cohesion Through Variant Values", *American Sociological Review*, 28, Şubat 1963, ss. 28-37.
- 21) Bakınız: a) **Max Gluckman**, "Customs and Conflict in Africa", Oxford, Blackwell, 1955. b) **Max Gluckman**, "Rituals of Rebellion in South East Africa", Manchester, University of Manchester Press, 1954. c) **Pierre L. van den Berghe**, "Institutionalized Licence and Normative Stability", *Chaiers d'Etudes Africaines*, 11, 1963, ss. 413-423.
- 22) **Max Gluckman**, "Custom and Conflict in Africa", Oxford, Blackwell, 1955, s. 134.
- 23) **Ree F. Fortune**, "The Sorcerers of Dobu", London, G. Routledge and Sons, 1932.